

Dragan Damjanović

Dragan Damjanović
Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti
<https://orcid.org/0000-0003-2589-8075>
ddamjano@ffzg.unizg.hr

Izvorni znanstveni rad / Original
scientific paper
Primljen / Received: 15. 7. 2024.

UDK: 726.025.4:[27-523.41(497.5
Zagreb)“18“
72 Schmidt, F.
DOI: [https://doi.org/10.17018/
portal.2025.26](https://doi.org/10.17018/portal.2025.26)

Počeci i koncepti restauriranja zagrebačke katedrale 1870-ih godina

SAŽETAK: U članku se analiziraju tekstovi biskupa Josipa Jurja Strossmayera, prvoga hrvatskog povjesničara umjetnosti Ise Kršnjavoga, kanonika zagrebačkog Prvostolnog kaptola Franje Račkog, književnika Augusta Šenoa i pravnika i publicista Ladislava Mrazovića o restauriranju zagrebačke katedrale iz sedamdesetih i s početka osamdesetih godina 19. stoljeća. Njihova se razmatranja uspoređuju s projektom i programom restauriranja katedrale iz 1878. bečkoga arhitekta Friedricha Schmidta koje se u konačnici kratko kontekstualizira s više ili manje istodobnim restauratorskim zahvatima u Europi.

KLJUČNE RIJEČI: katedrala u Zagrebu, stilsko restauriranje, Friedrich Schmidt, Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi, Franjo Rački, Ivan Tkalčić, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, August Šenoa, Ladislav Mrazović

Bila je vedra zimska noć ljeta gospodnjega 1384. Daleko, široko po Zagrebu i oko njega bijelio se je o mjesječini visoki snijeg. [...] Stolna crkva zagrebačka dizala je svoje mrke, visoke zidine ponosito iz gromade snijega, samo krov i tornjeve pokrivaše bjelina, ljeskajući se o mjesječini daleko, čarobno, ko da tu sijevaju kroz noć vilini dvorovi. Tajno, veličajno stajala je ta posvećena gromada sred sjajne noći, kao prezirno gledajući na patuljčad oko sebe koja gine pod snijegom.¹

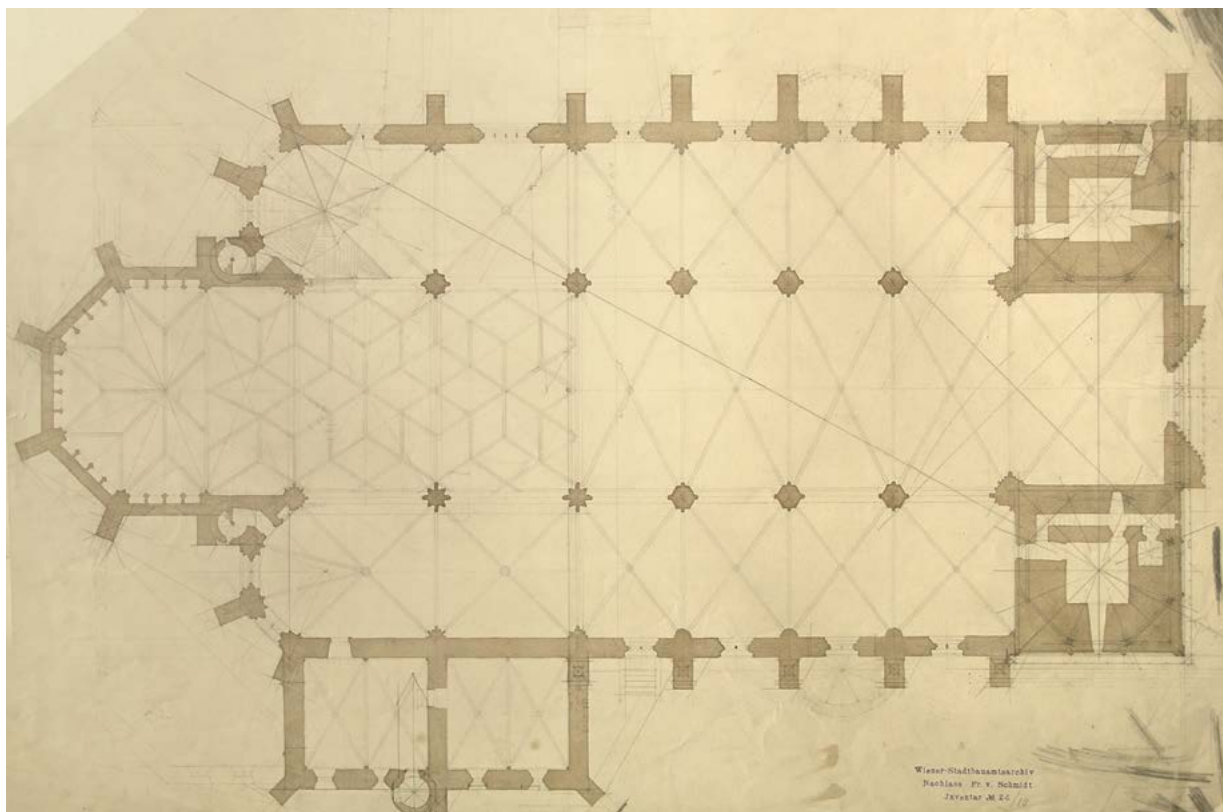
Tim je riječima August Šenoa ukratko opisao srednjovjekovnu zagrebačku katedralu u svojem poznatom romanu *Kletva*, koji je objavljen prvotno kao feljton u *Narodnim novinama* u kriznim danima grada Zagreba, neposredno nakon potresa od 9. 11. 1880., a potom 1882. i kao knjiga, koju je, nakon Šenoine smrti, dovršio Josip Eugen Tomić.²

Pisana uoči potresa, upravo u vrijeme kad se započinjalo s restauriranjem katedrale, *Kletva* pokazuje fascinaciju „posvećenom gromadom“, sličnu onoj koja je nagnala velika francuske književnosti Victora Hugoa da sroči svoju *Notre-Dame de Paris*. Možemo žaliti što u tom svojem djelu, u kojem se govori (kako sam naslov svjedoči) o kletvi kojom je zagrebački biskup prokleo građane Griča 1396. godine, a nakon žestokih sukoba dviju povijesnih zagrebačkih polovina, nije više riječi posvetio katedrali. No i iz rečenica koje je napisao, jasna je Šenoina ljubav prema građevini koju romantičarski gleda dovršenijom, većom i veličanstvenijom negoli je ona mogla biti potkraj 14. stoljeća. Gleda je takvom nesumnjivo želeći da katedrala povрати svoj prvobitni izgled, o čemu je i sam pisao 1879., vezano za projekte Friedricha Schmidta za restauriranje katedrale (sl. 1–11).

Zajedno (i na prvom mjestu) s đakovačkim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom, prvim hrvatskim povjesničarem umjetnosti Isom Kršnjavim, kanonikom Franjom Račkim i pravnikom i publicistom Ladislavom

1 ŠENOVA, 1963, 121.

2 ŠENOVA, TOMIĆ, 1882.

1. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), tlocrt zagrebačke katedrale prije restauriranja, nedatirano, oko 1877./1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/10)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), ground plan of the Zagreb cathedral before restoration, undated, c. 1877–1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/10)

Mrazovićem, Šenoa je navedenim, ali i drugim svojim tekstovima pripremio teren za Schmidt-Bolléov zahvat na katedrali izveden između 1879. i 1902. godine.

Cilj je ovog teksta, nastavljajući na rad prethodnih istraživača, prije svih Olge Maruševski³ i Željke Čorak,⁴ na pregledan način pokazati kako je navedeni krug hrvatskih intelektualaca definirao (moguća) polazišta pri izradi projekata za restauriranje katedrale 1870-ih i usporediti njihova razmatranja sa Schmidtovim projektom i *programom* restauriranja katedrale iz 1878. te ih u konačnici kratko kontekstualizirati s više ili manje istodobnim restauratorskim zahvatima u Europi.

PRIPREMA TERENA – NEKOLIKO RIEČI BISKUPA STROSSMAYERA

Ishodišnom točkom Schmidt-Bolléova restauriranja zagrebačke katedrale već se desetljećima smatra Strossmayerov pamflet objavljen u *Katoličkom listu* 1874. godine. S jedne strane isticanjem okolnosti da ga je potaknuo najvažniji mecena hrvatske umjetnosti 19. stoljeća, politički vođa hrvatskoga naroda, pa i širega slavenskog juga, koji se bespoštedno borio za što bolji položaj Trojedne kralje-

vine u Austro-Ugarskoj, pokušao se promijeniti odnos prema omraženom neogotičkom zahvatu na katedrali i sprati *krivnja* (samo) s Bolléa i Kršnjavog.⁵ S druge strane, u Strossmayerovom je pamfletu potpuno opravdano prepoznata klica ideja u konačnici provedenog zahvata.

Osokoljen okolnošću da je zagrebačko Gradsko poglavstvo nakon godina uvjeravanja napokon pristalo pristupiti obnovi župne crkve svetog Marka na Gradecu,⁶ Strossmayer odlučuje objaviti početkom rujna 1874. prilično dug tekst o potrebi restauriranja katedrale u zagrebačkom *Katoličkom listu*, glasilu Zagrebačke nadbiskupije, nesumnjivo svjestan da isti članak ne bi imao dovoljnog odjeka da ga objavi u *Glasniku* svoje biskupije.

Kako je dobro poznato, biskup svoja saznanja o katedrali zasniva na postojećoj literaturi, monografijama Karla Weissa⁷ i Ivana Kukuljevića Sakcinskog,⁸ s kojima se ponekad ne slaže u datacijama i stavovima, no čiji historiografski rad poštuje.

5 ČORAK, 1978, 21–31 (23).

6 O obnovi Svetoga Marka više u: DAMJANOVIĆ, 2013a, 63–96.

7 WEISS, 1860.

8 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856.

3 MARUŠEVSKI, 1986, 145–162.

4 ČORAK, 1988, 257–304.

U mnogim elementima Strossmayerov pamflet iznimno podsjeća na poziv za restauriranje katedrale svetog Vida u Pragu iz 1857. godine,⁹ a zasigurno se sličnih tekstova može naći u svim dijelovima tadašnje Europe. Što je biskupu konkretno poslužilo kao polazište pri sastavljanju teksta, ipak je teško reći. Jasno je, međutim, da su mu kao uzori kako treba pristupiti zagrebačkoj katedrali poslužili zahvati provedeni pod patronatstvom bavarskog kralja Ludwiga I. na katedralama u Bambergu i Speyeru, koje je osobno posjetio. U pamfletu spominje zahvate i u Parizu, a svjestan je da se *popravlja* i bečka katedrala. Naposljetku, jasno pokazuje da poznaje situaciju i u Italiji, gdje smatra da srednjovjekovne crkve nisu tako *nagrđene* kao u Beču i Zagrebu.

Njegov je tekst izrazito ekspresivan, pisan da uvjeri publiku, ponajprije svećenstvo Nadbiskupije zagrebačke, u nužnost zahvata. Sve elemente na katedrali koje smatra neprihvatljivim zato krsti najraznolikijim, najčešće vrlo pejorativnim (i istodobno duhovitim) terminima: grdoba, ljaga, brazgotina, krastica, prišivak, izopačenost, bogo-grđe, ružne i nenaravne prikarpine, mrtvački zastor, smrtni grijeh. Barokizam je za njega općenito pejorativan pojam, kao i termin jezovanski (u značenju jezuitski, isusovački).

Kako bi potaknuo zahvat na katedrali, osnovna mu je taktika igrati na domoljublje, pa i na sujetu čelnih ljudi Nadbiskupije, građana Zagreba i Hrvatske. Ističe stoga da, iako se nikoga ne može kriviti što katedrala izgleda tako kako izgleda, oštetilo ju je vrijeme, neukus ranijih epoha, kao i crkve u drugim dijelovima Europe, („Pokvareni ukus 17., 18. i 19. stoljeća nenosi nitko pojedinac na duši.“), itekako se može kritizirati ako se o „popravi stolne crkve nebi ozbiljno mislilo.“

Ističući svoja iskustva iz mladih dana u Beču, kako bi prolazeći pokraj katedrale svetog Stjepana, „tada vrlo zapuštene“, govorio: „Koliko barbarstvo! Da je ta crkva slovenska, kako bi nas Niemci ljuto ukorili i odsudili, što smo taj divni spomenik toliko zanemarili i zapustili“, poručuje svojim suvremenicima da će drugi gledati na sličan način hrvatski narod ako se zagrebačka katedrala ostavi u postojećem stanju. Jer katedrala „bila je negda u prvobitnom svom kipu pravi ures grada Zagreba. Današnje njezino lice grdno je izopačeno, i služi nam pred stranim izobraženim svijetom na ukor.“

Što god je srednjovjekovno na katedrali, za njega valja, kako najbolje svjedoče riječi: „Nije moguće ni pomisliti, da bi se svršetkom 15. stoljeća, u kom bijaše znanje i djelovanje umjetničko toli napredno, proti navedenom temeljnomu zakonu estetike tako grdno bilo sagrađeno.“ Što je pak iz 17., a osobito iz 18. stoljeća, najčešće osuđuje jer tada je „estetika u grobu ležala, i [...] pokvareni ukus najljepše sredovječne sgrade grdno kvario“. O oltarima na

kraju bočnih brodova, koje Weiss hvali i smatra renesansnim djelima, kaže stoga „Za Boga, je li ‘a priori’ moguće, da se je svrhom 17. stoljeća, kad je u cijeloj ostaloj Europi prava umjetnost propala, samo u Zagrebu umjetno i ukusno slikalo i rezalo? Što je u starih crkvah posla iz 17. stoljeća, to je crkvam na ruglo, i velikim se troškom, ko u Bambergu, u Špajeru, u Parizu i svud po svijetu, iz njih iznosi: a samo u Zagrebu da su ta dva oltara staroj gotičkoj crkvi na ures?“

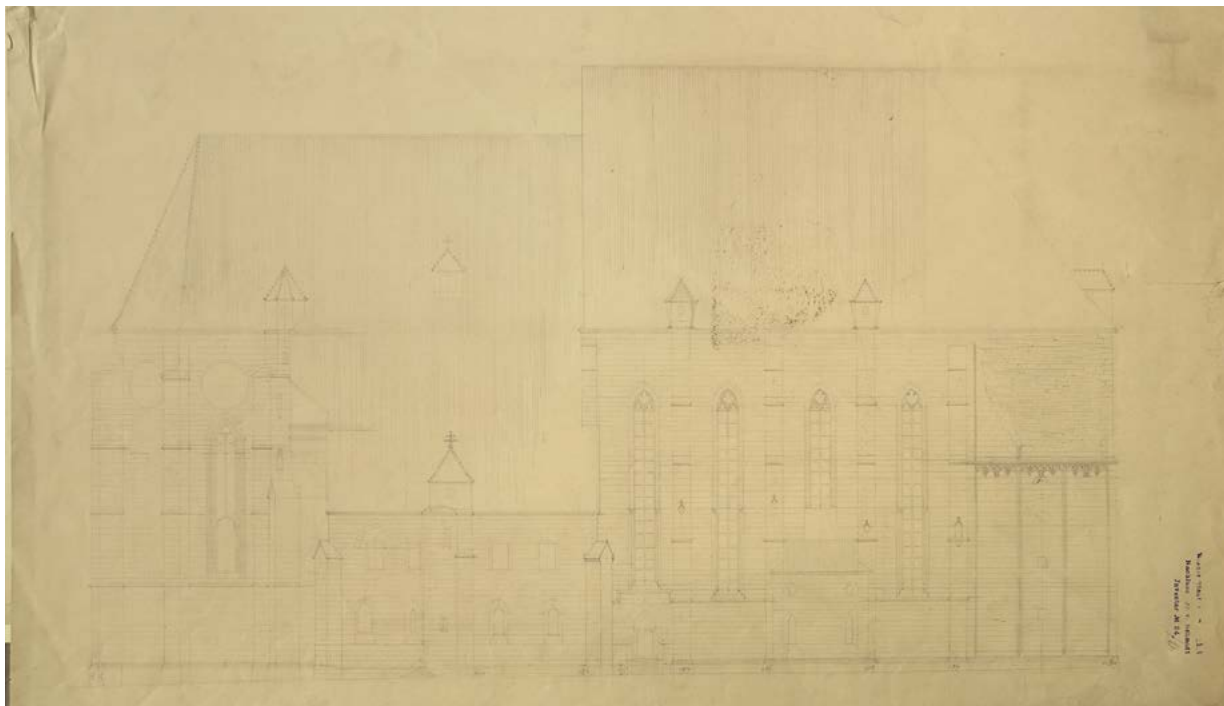
Za njega stoga i propovjedaonica, iako je u usporedbi s drugom opremom crkve najbolje djelo, neprihvatljiva. Naime, za biskupa ta usporedba „neznači mnogo, pošto u cijeloj crkvi neima ništa liepa i umjetna“. I propovjedaonica pokazuje, smatra on, „puno znakova decadance, kojoj se nitko na svijetu koncem 17. vieka oteti nije mogao“.

Fascinantno je u koliko su mjeri gotovo svi „grijesi“ katedrale, kako ih je okrstila Olga Maruševski, koje je Strossmayer nabrojio, pri restauratorskom zahvatu „sprani“. Strossmayer je predložio potpunu pregradnju glavnog pročelja i dogradnju dvaju tornjeva, otvaranje rozete iznad glavnog portala umjesto postojećega prozora, uklanjanje baroknih stilskih elemenata s glavnog portala. Smatrao je i da se na bočnim pročeljima trebaju otvoriti prozori punom visinom, ukloniti dograđene kapele s južne i sjeverne strane crkve, ukloniti novija sakristija, kao i zahodi koji su se nalazili uz sjevernu stranu svetišta crkve. Predlagao je i uravnavanje visine krovišta i njegovo pokrivanje glaziranim crijepom te izvođenje fijala iznad kontrafora, kao i uklanjanje nadbiskupske biblioteke ispred crkve.

Iznimno je radikalno predlagao pregradnju interijera. S jedne strane, prema biskupovu je mišljenju bilo nužno „popraviti“ arhitektonske nepravilnosti u unutrašnjosti, pri čemu je osobitu pozornost posvetio uklanjanju kasnijega svoda u svetištu te arkada i stubova između velikih službi u istočnom dijelu crkve. S druge strane, kako je dobro poznato, zahtijevao je uklanjanje i gotovo sve opreme iz crkve – svih oltara, uključujući i Haulikov neogotički, empora (pjevačkog kora i nadbiskupskog oratorija), orgulja i gotovo svih nadgrobničkih spomenika. Postojeća je oprema za njega gotovo u cjelini nevrijedna jer je stilski neusklađena s arhitekturom crkve: „Ja pako najodlučnije tvrdim, da u cijeloj stolnoj crkvi zagrebačkoj dan danas niti jedne stvari ne ima, koja bi slogu crkvenomu odgovarala, ili inače vrijedna bila, da se uzdrži.“ Argument da se dio opreme treba zadržati jer je izveden od skupocjenih materijala, ne uvažava: „Oltar, ma bio on od suvoga zlata ili dragoga kamenja sastavljen, ako neodgovara zakonom estetičkim, nevalja.“

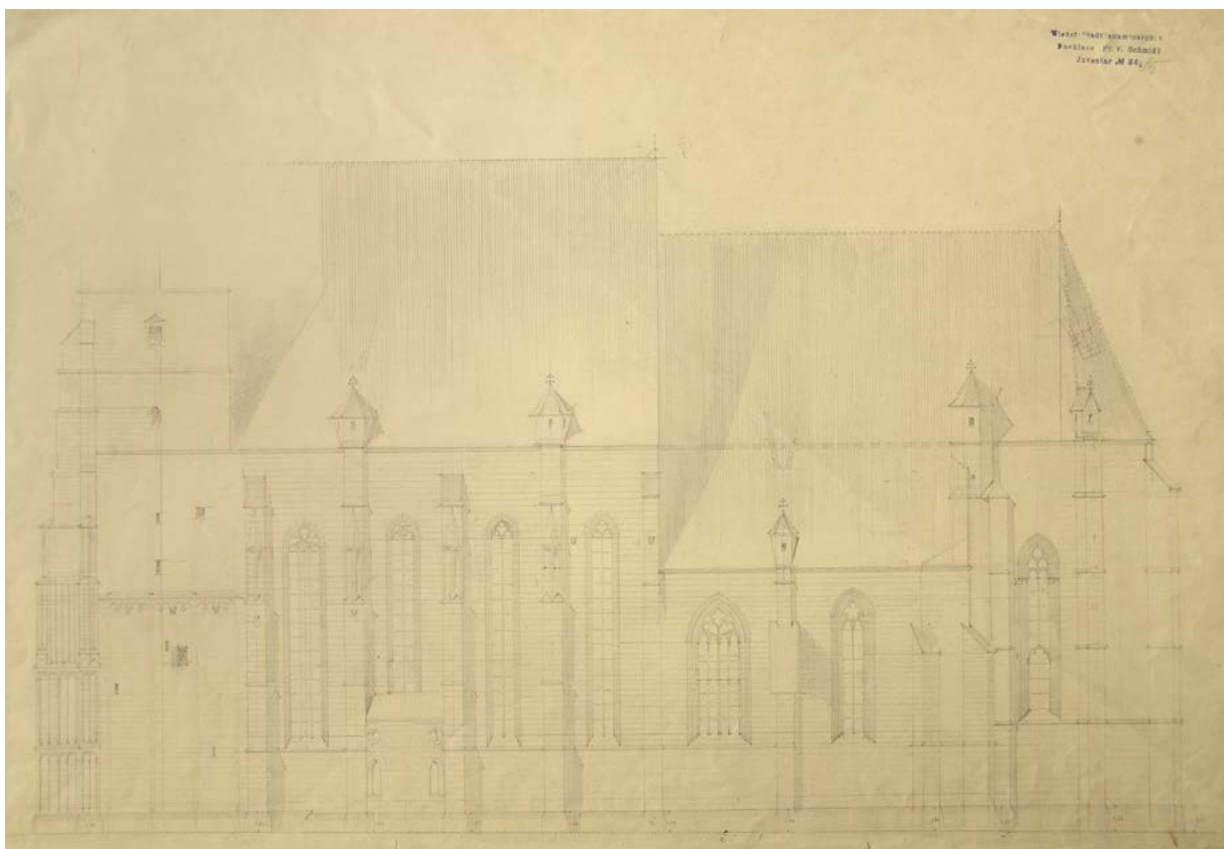
Na prvom mjestu neprihvatljivi su mu oltari postavljeni uz stubove/službe katedrale jer onemogućuju da gotička arhitektura dođe do izražaja: „Nje obaviti baroknimi oltari i svakovrstnimi prikarpami znači to, što zdravima prsima vodena bolest ili liepoj rieči vratobolja.“ U cjelini, prema

9 VYBÍRAL, 2020, 170.

2. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), sjeverna fasada zagrebačke katedrale prije restauriranja, nedatirano, oko 1877./1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/6)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), north façade of the Zagreb cathedral before restoration, undated, c. 1877–1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/6)

3. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), južna fasada zagrebačke katedrale prije restauriranja, nedatirano, oko 1877./1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/5)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), south façade of the Zagreb cathedral before restoration, undated, c. 1877–1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/5)

Strossmayeru, nitko nema pravo svim tim oltarima „u nutarnju harmoniju i prirodjenu eloquenciju starih svetih crkava dirati“. Stoga, „sve novije prikrpne oko crkve imale bi se odstraniti“.

Ostavio bi tek kanoničke klupe, kasnogotički triptih (koji je za njega jedina umjetnina od vrijednosti u katedrali) i nadgrobni spomenik bana Tome Erdödyja, zbog domoljubnih razloga, zbog poruke koju mu je, pogrešno, pripisivao („Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone“ izrekao je kasniji ban Ivan Erdödy). U cjelini, Strossmayer smatra da se katedrala treba popraviti „po znanstvenom i slogu crkvenom primjerenom nacrtu“, dakle stilski je ujednačiti prema kvalitetnom projektu temeljenom na istraživanju povijesti katedrale. S iskustvom događanja u Đakovu, izvedbe opreme njegove stolne crkve, Strossmayer ističe da bi se opremanje katedrale „u zemlji samoj i domaćimi vještaci proizvesti dalo“, u čemu nesumnjivo vidi priliku za unapređenje domaćeg obrta.

U samo se nekim elementima Strossmayerov program restauriranja katedrale razlikuje od konačne izvedbe – biskup je glavni portal smatrao djelom srednjega vijeka pa je samim time htio da se očuva. Nije predlagao uklanjanje kasnogotičkih elemenata (baldahina iznad stubova) u unutrašnjosti katedrale. S druge je strane htio ukloniti stubišne tornjeve krovista svetišnog dijela crkve, smatrajući ih kasnijim radom, što na kraju nije provedeno i ti su tornjevi slikovito dograđeni u neogotičkom stilu. U konačnici, ni svi barokni oltari nisu naposljetku uklonjeni iz crkve, kao što je Strossmayer predlagao, a zadržana je i propovjedaonica, čiju je kvalitetu, kako je već istaknuto, prepoznao, no nije ju htio, zbog stilskih razloga, zadržati u crkvi.

Za željene intervencije na katedrali Strossmayer se koristi terminima „popraviti“¹⁰ ili „povratiti“.¹¹ Uklanjanje postojećih i dodavanje neogotičkih arhitektonskih elemenata i opreme nije za njega, dakle, izvođenje novoga, već samo rekonstrukcija prije postojećeg. Pri obnovi, nadalje, smatra da estetski nazori trebaju biti ispred praktičnosti jer „udobnost nigda ne smije kršiti zakona umjetnosti i znanosti“. Biskup zagovara „sustavnu i po znanstvenih zakonih izvedenu popravu“ katedrale. Time je pokazao, kao i brojni drugi njemu suvremeni restauratori i zagovornici sličnih restauratorskih zahvata, pozitivističko povjerenje u suvremenu znanost.¹²

Biskupov zaključak „il sustavna reforma, ili nikakva“, u trenutku kad je pisao svoj tekst, nije bio provediv. Stjecajem okolnosti, međutim, već za nekoliko godina pojaviti

će se mogućnost da se pristupi konkretnim zahvatima na restauriranju katedrale.¹³

Projekt i program Friedricha Schmidta iz 1878. za restauriranje katedrale

Među brojnim pitanjima povezanim s restauriranjem katedrale koje je Strossmayer razmatrao u svojem tekstu iz 1874. bilo je i pitanje odabira arhitekta. Biskup je istaknuo da se, obilazeći katedralu i vidjevši njezino stanje, molio „da se ta crkva svojih grdoba oslobodi i dostojno popravi“. Svjestan je bio, međutim, „da je izopačenost te liepe crkve tolika, da je popravak njezin zadaća pretežka, koju samo vrlo umna i odvažna ruka sretno može riješiti, ali će za to i biti slava neumrla onomu, koj počme tu zadaću uspješno izvodjati“. Stoga se tom popravku mora pristupiti na znanstveni i sustavni način, a to je moguće samo ako se odabere kvalitetan arhitekt.

„Medjutim, kad o popravi crkve stolne zagrebačke govorim, razumijem popravu sustavnu, po znanstvenih zakonih izvedenu. U tom je po mojem mnijenju pogriješio pokojni stožernik Haulik, što je navalice i po svojoj dobroj volji, popravke neke proizvodjao. U crkvi, toliko oštećenoj, ko što je stolna crkva zagrebačka, ništa se ne smije prepustiti slučaju ili mnijenju pojedinih ljudi, pa ma oni Bog zna kako vješti bili. Za popravu crkve stolne zagrebačke imaju se pozvati učeni, čuveni i izkusni ljudi, kao n. p. Schmidt, Förstel, i. t. d. Ti bi imali izraditi osnovu znanstvenu, koja bi sustavnim načinom obsizala, što bi se s vremenom proizvesti imalo, ko što to biva kod crkve sv. Stjepana u Beču, jer inače poleg najbolje volje i mnogih žrtava lahko se može posrnuti i stranputice naći. Neodgovara sve što nosi ime gotičko, crkvi stolnoj zagrebačkoj.“¹⁴

Oba arhitekta koje je predložio kao potencijalne restauratore katedrale, Friedrich Schmidt i Heinrich Ferstel (kojemu je pogrešno napisao prezime), bili su u to vrijeme ključni predstavnici neogotike u bečkoj sakralnoj arhitekturi. Schmidt je autor niza novih neogotičkih crkava (crkve Lazarista, crkvi u četvrtima Weissgärber, Brigittenau i Fünfhaus), kao i zgrade bečke Gradske vijećnice, dok je Ferstel autor najveće neogotičke crkve bečkog historicizma i jedne od najvećih neogotičkih crkava 19. stoljeća uopće, Votivne crkve na Ringu. Kako se Ferstel u to vrijeme već uvelike odmaknuo od projektiranja sakralnih objekata i posvetio projektiranju javnih (neorenesansnih) građevina, poput zgrade Sveučilišta ili Austrijskog muzeja za umjetnost i industriju na Ringu u Beču, a kako je Schmidt bio specijaliziran i za restauriranje spomenika (kako pokazuje njegov rad na katedrali svetog Stjepana u Beču ili samostanskoj crkvi u Klosterneuburgu), odabir je na

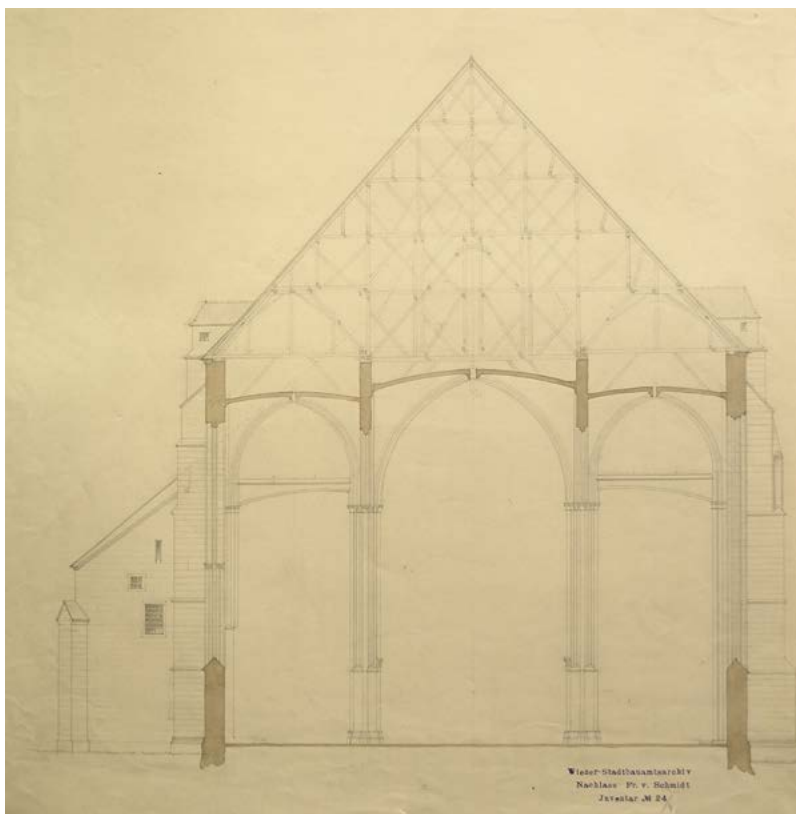
10 Za svod u svetištu kaže da se treba „popraviti, na istu visinu sa ostalim svodom uzvisiti i kip njegov mrežni sa kipom zapadnoga svoda zamieniti, a tiem bi, naravno, i vanjski krov pravilniju formu stekao“.

11 Za biskupa, gotički oltari trebaju se *povratiti* na mjesto baroknih.

12 JOKILEHTO, 2018, 169.

13 Svi citati iz ovoga poglavlja preuzeti su iz teksta: STROSSMAYER, 1874, 1–8.

14 STROSSMAYER, 1874, 2.

4. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), poprečni presjek zagrebačke katedrale prije restauriranja, pogled prema svetištu, nedatirano, oko 1877./1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/4)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), cross-section of the Zagreb cathedral before restoration, view towards the sanctuary, undated, c. 1877–1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/4)

kraju pao na Schmidta, to više što se on već iskazao pri gradnji đakovačke katedrale, restauriranju župne crkve svetog Marka u Zagrebu i projektiranju palače JAZU-a.¹⁵

Iako nije bio ni politički ni osobno osobito blizak s tadašnjim zagrebačkim nadbiskupom kardinalom Josipom Mihalovićem, svojom upornošću i posredovanjem kanonika Franje Račkog Strossmayer je uspio postići da se počne s restauriranjem katedrale i da se na izradi projekata angažira Friedrich Schmidt. Da su se Strossmayerove riječi pažljivo slušale u Zagrebu i da su percipirane kao svojevrsni smjerokaz, govori i okolnost da je njegov proglas iz 1874. priložen spisima o restauriranju katedrale nadbiskupa Mihalovića.¹⁶ Ne može se isključiti mogućnost i da je navedeni članak preveden na njemački i poslan Schmidtu, a još je vjerojatnije da je svoje nazore biskup Strossmayer u neposrednoj usmenoj komunikaciji posredovao tom arhitektu.

Ključan korak u realizaciji restauriranja katedrale učinjen je u siječnju 1876., kad je nadbiskup Mihalović pozvao Prvostolni kaptol da osnuje Povjerenstvo za

pregled prvostolne crkve. Za potrebe toga povjerenstva izradio je prebendar i kaptolski arhivar Ivan Krstitelj Tkalčić već u veljači iste godine svojevrsni program restauriranja katedrale koji je uvelike slijedio Strossmayerove naputke, predlažući uklanjanje dijela opreme (oltara, empora) nastale nakon srednjeg vijeka, „one rugobe, one modrice, kojima je do danas nakaženom ostala ta svetinja naroda hrvatskoga“, te obnovu katedrale u skladu sa suvremenom estetikom i načelom jedinstva stila.¹⁷ U isto se vrijeme formira Odbor za popravak prvostolne crkve, koji će u sljedećih nekoliko godina voditi sav posao. Prvu sjednicu Odbor je održao 26. veljače 1877. Sudeći prema zapisniku sa sjednice, njegovi su članovi potpuno usvojili Strossmayerove i Tkalčićeve savjete, a tom je prilikom donesena i odluka da se projekti za restauriranje katedrale povjere Friedrichu Schmidtu.¹⁸

Zahvaljujući pomoći svojih učenika Dominika Avanza i Luciana Plymptona, koji su arhitektonski snimili postojeću građevinu,¹⁹ Schmidt u svibnju 1878. završava prvu

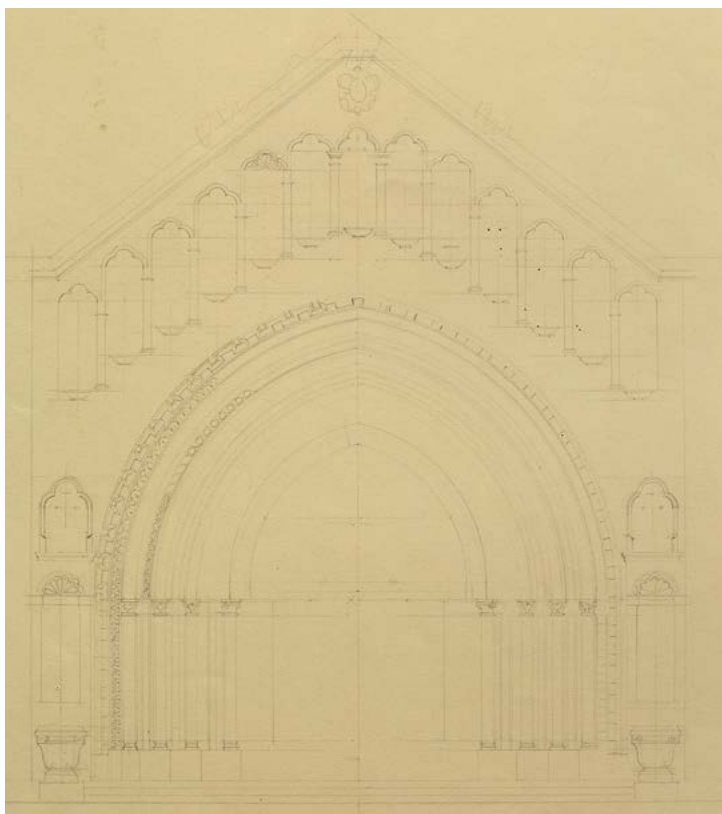
15 O Ferstelu više u: WIBIRAL, KASSAL-MIKULA, 1974. O Schmidtu: HAIKO, KASSAL-MIKULA, 1991.

16 HR-NAZG, Prezidijal, dosje br. 167–1890.

17 KOŽUL, 2006, 108.

18 RAZUM, 1997, 85–95; KOŽUL, 2006, 82–86, 108–111.

19 HORVAT, 1941, 16; ČORAK, 1988, 266. Lucian Plympton radit će poslije kao arhitekt u Pittsburghu i Sjedinjenim Američkim Državama.

5. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), glavni portal zagrebačke katedrale prije restauriranja, nedatirano, oko 1877./1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/3)
 Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), main portal of the Zagreb cathedral before restoration, undated, c. 1877–1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/3)

verziju svojih projekata i šalje ih u Zagreb. Pristup restauriranju katedrale gotovo istodobno je razložio u pismu Franji Račkom iz svibnja 1878. i izvještaju Odboru za popravak stolne crkve iz lipnja iste godine, što se može smatrati Schmidtovim *programom* restauriranja katedrale.

U pismu Račkome Schmidt je istaknuo zahtjevnost rada na projektima, s obzirom na okolnost da katedrala sadrži elemente koji ne pripadaju istom razdoblju. Karakterističnim elementima proglasio je kor (svetišni dio) iz 13. stoljeća i tornjeve, odnosno zapadno pročelje iz 15. stoljeća. Ti su mu dijelovi bili najvažnije ishodišne točke za povrat u prvobitno stanje i proširenje (*Wiederherstellung und Ausbau*) katedrale, kako svoj zahvat naziva u dopisu. Istaknuo je pritom da se kor lako može rekonstruirati jer je uglavnom sačuvan, dok su mu tornjevi bili zahtjevan zadatak, to više što je zapadno pročelje nesimetrično, budući da sjeverni toranj nije imao veliki ugaoni kontrafor. Prema Schmidtu, donji dio pročelja uvjetovao je da se tornjevi ne razvijaju *kristalično*, nego da budu zatvoreni.²⁰

Daleko je detaljniji izvještaj koji je Schmidt podnio članovima Odbora za popravak stolne crkve 11. lipnja 1878. godine, a u kojem se dotaknuo kako općenitih ciljeva restauriranja katedrale, tako i brojnih pojedinačnih pitanja vezanih za restauriranje. Na prvom mjestu istaknuta je *znanstvenost* pristupa restauriranju, odnosno osnovanost projekta na proučavanju pisanih izvora i same građevine: „G. Schmidt, preuzev riječ, spomenu, da kako se jasno opaža na sačuvanom jošte klesarskom dielu, prvostolna ova crkva, počela se graditi u ono doba, kada je već gotički stil podpuno razvijen bio. Tragovi tomu da su najbolje sačuvani na samom viencu od kojega se ostanci, t. j. trolišće i zvierske nakaze nalaze na pročelju crkve, zatim na svodovih u sakristani, na uložnicah u presbiteriju i njemu pobočnih kapelah. Na podlogi ovoj, osnovani da su njegovi nacrti, koje on smatra ne proizvodom kakove graditeljne mašte, već na skroz i skroz proučenoj gradnji crkvenoj, pa scienu da su ovi isti samo nastavak t. j. dogradnja ili podpuno izvedenje prvobitno zasnovanoga njezinoga plana.“

Osnovni cilj restauriranja, prema Schmidtu, bilo je dakako nastojanje da se katedrali vrati „prvotno zasnovani lik“, što je blisko definiciji stilskog restauriranja kako ga je postavio Viollet-le-Duc, povratak u prvobitno stanje koje možda nikad nije postojalo, odnosno davanje

HAIKO, KASSAL-MIKULA, 1991, 235.

20 HR-AHAZU, XII A 645/4, Friedrich Schmidt Franji Račkom, Beč, 10. 5. 1878.

6. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), projekt za restauriranje glavnog pročelja zagrebačke katedrale, nedatirano, oko 1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/1)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), project for the restoration of the main façade of the Zagreb cathedral, undated, c. 1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/1)

izgleda građevini koji je mogao zamisliti njezin prvotni graditelj.²¹ Schmidt ističe: „Što je pako kasnije vrijeme na istoj crkvi dograđivalo ili popravljalo, to pada žalibože u ono doba, kada je već zavladao neukus u graditeljstvu ili barokizam, kojega se tragovi opažaju na njezinom sadanjem zvoniku, na onih tako zvanih golubinjacih, koji su ponamješteni po krovu nad odpornjaci (*Strebeffeiler*) na do polovine sažidanim prozori, na dograđenih o bokovih dvaju kapelica, a napokon na današnjoj sakristiji. Da se indi povrati crkvi prvotno zasnovani lik, od potrebe je ukloniti s nje sve ono, što joj nedolikuje.“ „U nerazdruživom savezu s ovom radnjom stoji i dogradnja presbiterija iz vana naime, t. j. svi odpornjaci (*Strebeffeiler*) koji okružuju presbiterij i njegove divne prozore imaju se vratiti prvobitnoj osnovi, t. j. moraju se podići iznad krova i urisiti (mjesto neukusnih golubinjaka) kamenitim tornjićima ili fialama.“

Za zapadno pročelje, s obzirom na njegovo tadašnje stanje, projektom je bila predviđena neusporedivo veća intervencija. „Velemožni g. graditeljni nadsavjetnik prošao je sada na pročelje crkveno, koje je on u svojem nacrtu urisao sa dva zvonika. On opravdava ovaj svoj nacrt tim, što već i sam gotički stil to zahtjeva, a uza to na temelju proučene gradnje celoga pročelja vidi se, da su dva zvonika osnovana bila.“

Svjestan opreznosti dijela kanonika zagrebačkog Prvostolnog kaptola, kao i članova Odbora za popravak stolne crkve, zbog potencijalnih velikih troškova restauriranja katedrale, Schmidt je na sastanku istaknuo da bi se počelo s poslovima koji se odnose „na conservaciju same sgrade“, pod čime je podrazumijevao sanaciju postojećih srednjovjekovnih dijelova građevine uz eventualnu dogradnju manjih elemenata za koje je smatrao da su izvorno postojali, a u međuvremenu su propali (poput fijala iznad kontrafora). Svi zahvati (poput izgradnje zvonika) koji su bili iznimno skupi, mogli su se ostaviti za poslije i mogli su se pojeftiniti maksimalnim korištenjem materijala koji bi se dobio razgradnjom stilski neprikladnih dijelova katedrale. „Ali primetnu ujedno, da dogradjenje drugoga zvonika, kao i shodno uredjenje inoga i samoga pročelja, nije dielo primae necessitatis, nego da bi se tim počekalo dotle, dok se svrši ono što spada na samu conservaciju sgrade. Po dalnjem predavanju g. Schmidta imala bi od sadanjega zvonika otpasti tri gornja kata, a njegovim materijalom dograđivao bi se onaj nedovršeni, a to i radi toga, da bude bar donekle suglasna boja vanjskoga lica u oblihu zvonicih. Da se pako tom prigodom neobustavi crkveno zvonjenje smjestit će se zvonovi u donje spratove postojećega zvonika.“

Obrazložena je tom prilikom i planirana dogradnja zabata na glavnom pročelju, odnosno njegovo oblikovno

rješenje. „Buduć da su crkveni svodovi ili ladje veoma visoke, to je sadanje pročelje napram njim prenizko i neznatno, to će graditelj među oba zvonika dodati sadanjemu pročelju još jedan kat, i tako će ono postati trokatnim i veličanstvenijim.“

S obzirom na potrebu da se sa što manje troška izvede zahvat, Schmidt nije predvidio promjene krovišta niti veće promjene na glavnom portalu „koj može kao okvir služiti novomu gotičkomu ulazu, koj će se staviti mjesto sadanjega skroz baroknoga“, a ni u unutrašnjosti: „Što se nutarnjih popravakah crkve tiče, nije g. Schmidt mnogo govorio, jer na nj onda istom red bi imao doći, kada bude crkva izvana gotovom, osim za onaj slučaj, ako bi se i u unutrašnjosti crkve mislilo što izvesti. Nu i ovdje pokazao se on vrlo konservativnim po njegovom mnijenju mogli bi se zadržati u crkvi oni mramorni oltari, koji su dosta umietni i skupocieni, te odstraniti samo oni koji su od nikakove vrijednosti ili koji zamračuju crkvu.“ Konzervativnim se očito nazivalo sve ono što je podrazumijevalo minimalne intervencije, što je pak bilo potrebno posebno napomenuti da bi se uklonio strah od (skupoće) zahvata.²²

Schmidtovo obrazloženje očito je uvjerilo kanonike Prvostolnog kaptola koji su na izvanrednoj sjednici od 17. listopada 1878. odobrili njegove nacрте, što je tjedan dana poslije potvrdio i nadbiskup Mihalović.²³ Nacrti su odmah potom, od 28. 10. do 4. 11. 1878., bili izloženi u Dvorani JAZU-a u Opatičkoj ulici, čime se prvi put šira javnost u Zagrebu upoznala s njima.²⁴ Međutim, svi oni koji su pratili zagrebački dnevni tisak imali su već prilike doznati o glavnim Schmidtovim smjernicama za restauriranje, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju.

Iso Kršnjavi, Franjo Rački, August Šenoa, Ladislav Mrazović i Schmidтови projekti za restauriranje zagrebačke katedrale

Koliko su velik odjek imale Strossmayerove riječi objavljene u proglasu iz 1874., dolazi do izražaja ne samo u Schmidtovim projektima i razlaganju programa za restauriranje katedrale nego i u tekstovima cijeloga niza autora, objavljenima u vremenu kad se konceptualno začinjalo restauriranje katedrale. Izvora je vrlo mnogo i na ovom mjestu analizirat će se prije svega oni koji su objavljeni u zagrebačkom tisku potkraj 1870-ih (i početkom 1880-ih), s obzirom na to da su oni zasigurno imali važnu ulogu u oblikovanju javnog mnijenja i stajališta prema restauriranju, a moguće je da su bili i smjerokazi pri kasnijoj

22 Svi citati iz ovoga poglavlja preuzeti su iz dokumenta: HR-NAZG, Prezidijal, dosje br. 167–1890, Zapisnik IV. Odborske sjednice o dogradnji prvostol. crkve zagreb., držane 11. lipnja 1878.

23 Restauracija prvostolne crkve, *Obzor*, 252, 2. 11. 1878., 3.

24 Schmidtove osnove za pregradnju prvostolne crkve zagrebačke, *Obzor*, 248, 28. 10. 1878., 3.

21 ŠPIKIĆ, 2006, 95.

7. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), projekt za restauriranje vanjskih zidova svetišta zagrebačke katedrale, nedatirano, oko 1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/7) Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), project for the restoration of the outer walls of the sanctuary of the Zagreb cathedral, undated, c. 1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/7)

izvedbi radova. Riječ je o člancima Ise Kršnjavoga, Franje Račkoga, Augusta Šenoe i Ladislava Mrazovića.

Prvi je reagirao u javnosti Kršnjavi, što je i razumljivo s obzirom na njegovu bliskost s biskupom Strossmayerom sedamdesetih godina 19. stoljeća, kad su zajednički radili na ostvarivanju brojnih projekata s polja hrvatske povijesti umjetnosti. Tek što su Schmidтови nacrti prispjeli u Zagreb u svibnju 1878., Kršnjavi objavljuje u *Obzoru*, na prvoj stranici toga opozicijskog dnevnika, njihovu analizu, hvaleći arhitektove pristup restauriranju katedrale. Osim što u cjelini dijeli stajališta sa Strossmayerom, koristi se i sličnim ekspresivnim rječnikom, prepunim pejorativnih izraza spram postojećega stanja katedrale, ali i isticanja racionalnosti predviđenog zahvata, nedvojbeno kako bi uvjerio građane Zagreba i Hrvatske da se što prije započne s realizacijom Schmidtova projekta. „Razmotrivši osnove po kojih bi se vanjština stolne crkve izraditi imala, opaziti nam je, da se na koru i sa strana nebi učiniti imalo ino, već samo odstraniti nagrde, koje su se, kao lastavičja gnijezda, prilijepile uz veličajnu našu katedralu, a da bi se samo neke malenkosti morale dovršiti, tornjići primjerice fale na svih otpornijih, a na skaliništu, koje u staru riznicu vodi, fali kagica. Krov crkve je osobito na strani sakristije prava nagrda, jer se, kao plahta kakovoga šatora od šljemena

krova spušta nerazčlanjeno preko glavne sgrade i sakristije. Schmidt predlaže ovamo prekinut krov te u obće vrlo racionalnu promjenu krova na cijeloj crkvi. Istom će se iz pobližih nacрта razabrati moći u koliko će ta promjena biti radikalna.“ Kršnjavi je prepun hvale za Schmidta i njegov projekt. Za njega je taj arhitekt velik, genijalni umjetnik pa zaključne riječi idu za tim da konačno uvjere Prvostolni kaptol zagrebački da počne s realizacijom projekta: „Svedemo li svoj sud u jednu izreku, to ćemo reći morati, da je ova Schmidtova osnova tako krasna, da u istinu nije moguće pomisliti zdravije, logičnije i styly primjerenije osnove za restauraciju naše stolne crkve.“²⁵

Nedugo potom, u lipnju 1878., Kršnjavi je održao i predavanje o restauriranju katedrale pred samom građevinom i u njezinoj unutrašnjosti,²⁶ a i poslije će u više navrata popratiti pohvalnim riječima projekte i radove. Kad su, nakon potresa i samim time radikaliziranja zahvata na katedrali, objavljeni Schmidтови projekti u časopisu *Vienac*, Kršnjavi se vratio na problematiku, u osnovi radostan što je prirodna katastrofa koja je pogodila Zagreb omogućila da se Schmidtov projekt realizira „jer će se sad, izakako je taj velebni hram na pola razoren, morati onako popraviti kako će za uvijek zadobiti veću čvrstoću i ljepotu“. Za njega je zahvat dakle popravak, obnova, iako govori i o „dopunjku“ na katedrali. Stoga za rješenje glavnog pročelja kaže: „Zanimivo je, kako se sve to razvija logično iz ono malo ostanaka na podnožju sadanjega tornja, pa baš ta logičnost jamči, da je nekoć naša stolna crkva sbilja tako izgledala, jer se je u staroj gotici strogo dosljedno razvijao oblik iz oblika (...)“ Kršnjavi sada ističe nužnost temeljite obnove katedrale, osobito njezine unutrašnjosti: „Iz nutra bit će temeljitih promjena, jer je potres crkvom vrlo harao, ali će i te promjene biti i za sigurnost i za ljepotu prava dobit.“

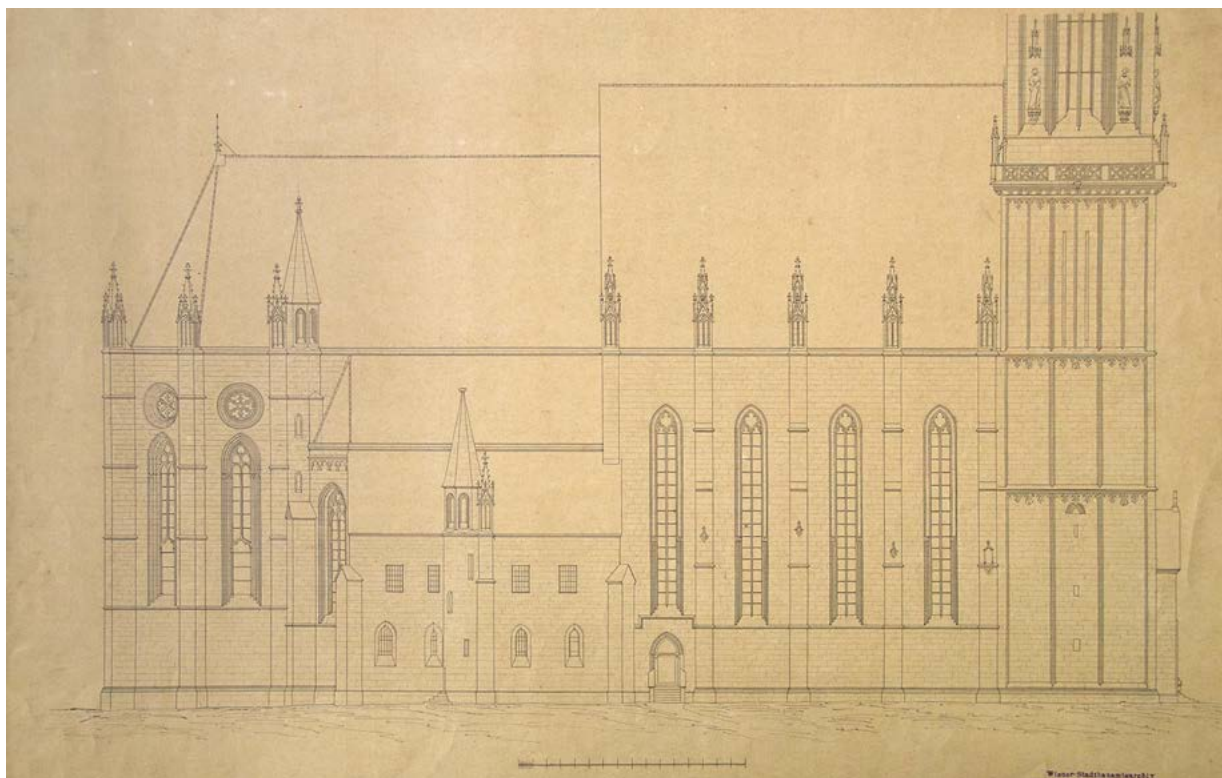
Kao i ostali autori, i Kršnjavi je naglašavao domoljubnu stranu cijeloga pothvata. S jedne strane napominje da su je podigli „naši predji“ („Malo toga bijaše preostalo od drevnih ljepota, kako jih naši predji izradiše primjereno velikom svom mišljenju i tada još neslomljenoj snagi narodnoj“), a s druge pak strane, isticao je suvremenu ulogu katedrale kao narodnog spomenika. Govoreći o rješenju vrha glavnog pročelja, naglasio je, naime, da će ondje biti postavljeni „grb Hrvatske i grada Zagreba, pošto je taj spomenik isto tako svojina cijeloga hrvatskoga naroda, kao što je Kölnska stolna crkva katedrala ciele Njemačke“.²⁷

Nakon članka Ise Kršnjavoga iz lipnja 1878., uslijedio je oduži članak Franje Račkoga, objavljen u listopadu

25 Svi citati iz ovoga odlomka preuzeti su iz teksta: DR. J. K. [ISO KRŠNJAVI], Osnove za restauraciju stolne crkve, *Obzor*, 114, 17. 5. 1878, 1.

26 Tumačenja dra. Izidor Kršnjavoga o našoj stolnoj crkvi, *Obzor*, 145, 26. 6. 1878., 3.

27 KRŠNJAVI, 1882, 440–441.

8. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), projekt za restauriranje sjeverne fasade zagrebačke katedrale, nedatirano, oko 1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/8)

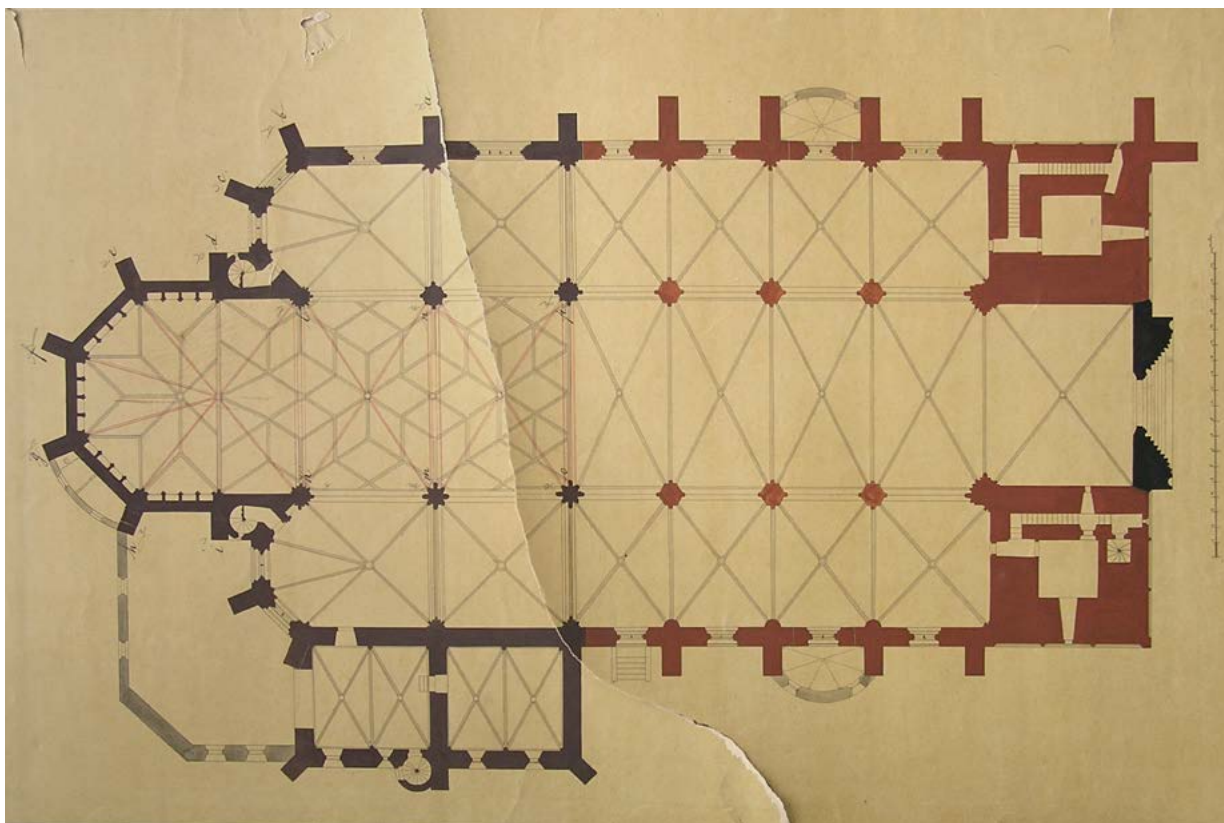
Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), project for the restoration of the north façade of the Zagreb cathedral, undated, c. 1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/8)

iste godine u *Katoličkom listu*, u kojem se predlaže da se obilježavanje osamstogodišnjice (Nad)biskupije zagrebačke proslavi obnovom katedrale. Pri definiranju onoga što treba na katedrali izvesti, on pri tome gotovo doslovno slijedi Strossmayerov tekst, prepričavajući ga svojim riječima, izostavljajući biskupov oštar i pomalo zajedljiv ton i dodavajući reference na Schmidtove riječi iz već citiranog pisma koje mu je bilo upućeno u svibnju 1878. godine. I Rački ističe slojevitost katedrale i pogubnost intervencija iz 17. i 18. stoljeća (koje zove proizvodom ukusa pseudo-klasicizma). Sve na pročeljima i u unutrašnjosti „što liepi gotički slog kvari“ treba ukloniti, pa ne iznenađuje što i za njega od postojećih umjetnina u unutrašnjosti vrijedi tek propovjedaonica i kasnogotički triptih, nakon čega će „crkva zasjati u prvobitnoj krasoti“. Rački u još većoj mjeri negoli Kršnjavi ističe domoljubnu stranu zadaće. Opet se poziva na slične zahvate koji su provedeni ponajviše na području srednje Europe. Za Račkog, izradom projekta restauriranja „pokazalo se, da niesmo ni u tom izvan one prosvjetne struje, koja se i u tom pogledu u svih prosvjetljenih zemljah uprav sada djelotvorno očituje. Gdjegod imade kakav odličan spomenik davne prošlosti, koji je vremenom oštećen bio, svagdje se nastoji uzpostaviti ga u prvobitno stanje. Ovo valja osobito o božjih hramovih. Da ne spomenem starih crkava u Kölnu, Bambergu, Beču, itd. evo vam dičnoga primjera na restauraciji prekrasne

crkve sv. Vida u Pragu, koja se požrtvovanošću českih rodoljuba izvodi.“

Uvjeren je da Schmidtovi projekti pokazuju pravi put jer je riječ o znanstveno zasnovanom restauriranju temeljenom na detaljnim istraživanjima: „A sreća je, što ta restauracija dopane naše vrijeme, koje je stare gradnje tolikim izpitivanjem svestrano proučilo. U toj sreći još je veća sreća, što je naš nadpastir i Prvostolni kaptol potražio savjet i uputu u tolikoga vještaka u gotici za kakova je građevni savjetnik prof. Frid. Schmidt svestrano priznan.“ „Ove osnove ne vise o zraku, nego su sustavno prisnovane na postojeću crkvu. Schmidt je tako vješto pronašao sve one dielove, kojih ili ne imade, ili koji su tečajem vremena neskladno preinačeni, kano da je pred sobom imao nacрте prvobitne, ili kano da je uhvatio misli davnih graditelja.“

I za Račkog je važno, budući da su njegove riječi ponajprije upućene svećenstvu Zagrebačke nadbiskupije, da istakne racionalnost zahvata, kako se nitko ne bi uplašio da će projekt biti preskup ili neizvediv. Zato ističe, vezano za Schmidtov projekt: „On uklanjanja sa sadanje sgrade samo ono, što se slogu i prvobitnim osnovam protivi, a ove samo izradjuje. U tom i je genialnost glasovitoga bečkoga graditelja. Svaki, koj je osnovu njegovu prisposobio sa sadanjom crkvom reći će da ova nije prvobitno mogla biti drugačija, negoli nam se u Schmidtovih nacrtih

9. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), tlocrt zagrebačke katedrale s naznakom faza gradnje (crno je označen stariji dio, crvenim novi) s prijedlozima za uklanjanje dijela postojećih struktura (sivo) i prijedlogom za izvedbu novih svodova u glavnom brodu u istočnom dijelu crkve, nedatirano, oko 1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/11)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), ground plan of the Zagreb cathedral with construction phases (the older section marked in black, the new in red) with proposals for the removal of part of the existing structures (grey) and a proposal for the construction of new vaults in the nave in the eastern part of the church, undated, c. 1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/11)

predočuje. Tko se indi bojavao kakova radikalizma u restauraciji, taj se je prevario.“

U konačnici, kao i za Strossmayera, restauriranje katedrale za njega je nužno i zbog estetskih razloga: „Uzpostava, ‘restitutio in integrum’ tako znamenitih davnih spomenika, kakovim jest sbilja naša prvostolna crkva, imade dvojaki zadatak: religiozni i kulturni... Umotvorinami govori ona i umu i srcu naroda. Svaki vršak njezina zvonika jasno i glasno viče: ‘Sursum corda.’ [Srca gore.]“

Rački završava svoj tekst ponovnim isticanjem domoljubne dimenzije pothvata, kao i uvjerenjem da će restauriranje katedrale pridonijeti unapređenju umjetnosti u Hrvatskoj i osiguranju posla domaćim umjetnicima: „Svi su o tom obvsjedočeni, da jih na taj podhvata potiče i nabožno čuvstvo i štovanje naprama otcem našim i ostavini njihovoj i plemenito domoljubje. Pošto se obnova prvostolne crkve može samo tečajem više godina izvoditi, može ona u našoj domovini postati novom školom za gradjevnju, kiparsku umjetnost, te bi naša prvostolna crkva i sada kano što je to u srednjem vieku bivalo obćenito

a djelomice biva i sada, oko sebe zaokupila i pod svoje okrilje primila darovite umjetnike.“²⁸

U mjesecima koji slijede nastaviti će se aktivnosti usmjerene na promicanje restauriranja katedrale i Schmidtovih projekata. U travnju 1879. priređeno je Schmidtovo predavanje u *Dvorani* u Opatičkoj ulici, koje je ponovno naišlo na pozitivne osvrte u tisku. Sada se u hvaljenje projekta uključuje i August Šenoa, koji u *Viencu* objavljuje osvrt o predavanju i Schmidtovu projektu. I on je pun riječi hvale za projekt prema kojemu se, kako ističe, katedrala „obnoviti i do savršenosti dotjerati ima“. Analizirajući projekte, napominje da se Schmidt služio analogijama pri njihovoj izradi: „Tu da se po postojećih podatkih umjetnik duhom zaglibiti mora u sistem prvobitnih graditelja, te tražiti analogiju sličnih gradjevina.“ I Šenoa se, nastojeći privoljeti nadležne da se počne s radovima, poziva na nacionalni ponos isticanjem „da visi ob odluci viših krugova, hoće li narod dobit hram dostojan umjetnosti, koji će biti ponosom čitave zemlje“. Pri tome je malo polaskao i kanonicima

28 Svi Račkijevi citati preuzeti iz: RAČKI, 1878, 356–358.

Prvostolnog kaptola, s nadom da će ih podsjećanje na ulogu koju su imali u povijesti potaknuti da se osmjele na sličan veliki pothvat i u suvremenosti: „Prvostolni kaptol podigao je Sisak proti Turčinu i dao svoju krv za vjeru i domovinu, on će i ukrasiti staroslavni svoj dom u slavu Božju na diku domovine, dozivljuć si u pamet, koliko je kralj Salamun ljubio Boga te ponukan tom ljubavlju podigao svomu narodu velehrum. Mi prečastnomu kaptolu od srca čestitamo, da je njegov plemeniti naum našao toli divan konkretan izraz kao što je nacrt g. Šmidta.“²⁹

Poput Kršnjavog, i Šenoa će se na restauriranje katedrale vratiti ponovno nakon potresa u studenome 1880., kad je užasnut ušao u oštećenu građevinu vidjeti koliko je stradala. I taj je put istaknuo ulogu katedrale kao spomenika i pozitivno se osvrnuo na Schmidtov zahvat. „Obično ljubimo samo žive stvorove, no ja velim da možemo i nežive ljubiti, da, mi Hrvati ljubimo tu dičnu maticu, prvostolnicu našu. A sad se je imala pomladiti po nacrtu genijalnoga Schmidta. Pomladiti! Bože! Već je čekić skidao staro trošno kamenje, već je ruka počela namještati nov ures, i zadržta zemlja u temeljima, zagrohota iz svojih dubina, rebra prvostolnice počese pucati.“³⁰

Unatoč otporima koji su postojali, ponajprije u krugovima kanonika Prvostolnog kaptola zagrebačkog zbog straha od prevelikih troškova, svi ovi članci i predavanja naposljetku su ipak uvjerali čelne ljude Nadbiskupije zagrebačke da se počne s radovima ujesen 1879. godine, kad se i Herman Bollé seli u Zagreb kako bi pod Schmidtovom palicom vodio radove na restauriranju katedrale. Nedugo nakon početka obnove, Kršnjavi je priredio prvu Umjetničku i umjetno-obrtnu izložbu u Zagrebu, na kojoj je ponovno dobio priliku promicati izvedbu Schmidtovih projekata. U prikazu izložbe o njima se pozitivno izrazio Ladislav (Lacko) Mrazović,³¹ čime se i taj ključni zagrebački intelektualac onoga vremena uključio u akciju restauriranja katedrale, ističući je kao domoljubnu zadaću. „Tko baci oko na Schmidtovu osnovu, pak ju usporedi sa žalostnom spodobom koju su današnjoj crkvi dale nezgode stoljetne, taj će morati samo želiti, a Bog da, da se ova krasna osnova na čast biskupa i kaptola, na slavu hrvatske crkve i na ures glavnoga nam grada što prije sretno koncu privede, kao što je sretno i započeta.“³²

I za kraj ovoga poglavlja, može se napomenuti da je retoriku srodnu prethodnim autorima usvojio naposljetku

i sam Bollé, kako jasno pokazuje njegov govor održan u povodu postavljanja kamena temeljca restauriranja katedrale 18. kolovoza 1880. godine. Prema Bolléu, namjera je radova da se „božja ova kuća uzpostavi u njezinu prijašnjemu sjaju i trajnosti. Kuća je ova prkosila neprijateljskomu zrnju i čoporom nekršćanskih neprijateljah, prkosila je požaru i vremenu, al je i stradala. Vrli moj učitelj, gospodin građevni nadsavjetnik Schmidt, koga je zapao častan poziv, da izradi nacrt o uzpostavi ovoga hrama, uživio se je podpuno u misli slavnoga svoga predšastnika, koji je gradnju crkve osnovao, te je u duhu tih idejah i radio.“³³ Slična će stajališta izraziti i u *Programu ob obnovi prvostolne crkve zagrebačke iz 1884.*, no taj se program neće na ovom mjestu analizirati jer pripada kasnijem razdoblju povijesti restauriranja katedrale.

Citiranim i analiziranim tekstovima zajednički su na prvom mjestu zadivljenost katedralom i vjerovanje u znanstvenost restauratorskog pristupa. Katedrala se njime vraća u srednjovjekovno stanje i/ili dovršava, ujednačava se njezin stil i izbacuju tragovi kasnijih intervencija. Ne iznenađuje stoga što Šenoa govori o pomlađivanju katedrale. Schmidtov zahvat, današnjim riječima rečeno, doživljava se kao zahvat estetskog kirurga koji uklanja bore s lica najvažnijega spomenika Zagreba. Znakovito je da se sintagma povratak na *prvobitno* stanje (u raznim verzijama) pojavljuje u svim citiranim tekstovima (u isječcima koji su izdvojeni za ovaj članak pojavljuje se čak 12 puta). Zajedničko je i shvaćanje katedrale kao povijesnog i nacionalnog spomenika koji treba estetizirati, stilski primjereno obnoviti i učiniti strukturalno čvršćim. Zahvat se predstavlja kao svojevrsna dužnost spram nacije i civilizacije.

Autori koji spominju slične zahvate u drugim dijelovima Europe, referiraju se isključivo na primjere iz zapadnih dijelova Austro-Ugarske Monarhije (Beč, Prag), njemačkih zemalja (Bamberg, Speyer) te Francuske (Pariz). Ni u jednom od navedenih tekstova ne apostrofira se ni jedan arhitekt kao uzor, osim što se slavi Schmidta. Dio autora u zahvatu na katedrali vidi priliku za razvoj domaćega obrta i umjetnosti, što će poslije biti ključni motiv Ise Kršnjavoga pri započinjanju sličnih zahvata na raznim sakralnim i javnim građevinama u Hrvatskoj. Većina bi izbacivala glavninu postojeće opreme iz crkve, iako se tu javljaju i stanovite razlike – Šenoa, očito fasciniran njezinom slikovitošću, kako pokazuju opisi katedrale nakon potresa 1880., ne naglašava potrebu njezina izbacivanja.³⁴

Pojavljuju se i termini koji se i danas koriste u analizi zahvata karakterističnih za stilska restauriranja 19. stoljeća, poput *analogije* kao metode kojom se usporedbom sa

29 ŠENOVA, 1879, 256.

30 ŠENOVA, 1883, 311.

31 Ladislav Mrazović (Zagreb, 1849. – Zagreb, 1881.), pravnik, pisac i publicist, imao je ključnu ulogu u organizaciji zbivanja na polju likovnih umjetnosti u Zagrebu 1870-ih godina. S Kršnjavim, a dijelom i prije njega, intenzivno je radio na pretvaranju Zagreba u umjetnički centar. TARTAGLIA KELEMEN, 1973.

32 L. M. [LACKO MRAZOVIĆ], Umjetnička i umjetno-obrtna izložba u Zagrebu, I., *Obzor*, 292, 20. 12. 1879., 1–2.

33 Uzidanje kamena za popravak stolne crkve, *Narodne novine*, 191, 21. 8. 1880., 4.

34 „Silu umjetnina pootimaše nam vjekovi, pohara nehajstvo ljudsko, ta crkva nam ih je sačuvala.“ ŠENOVA, 1883, 310–312.

10. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), projekt za restauriranje zvonika zagrebačke katedrale, fasada i presjek, nedatirano, oko 1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/2)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), project for the restoration of the bell tower of the Zagreb cathedral, façade and cross-section, undated, c. 1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/2)

sličnim građevinama dopunjuju ili rekonstruiraju elementi koji nedostaju³⁵ ili termina *konzervacija*, koji se upotrebljava za manje zahvate na očuvanim dijelovima srednjovjekovne strukture.³⁶

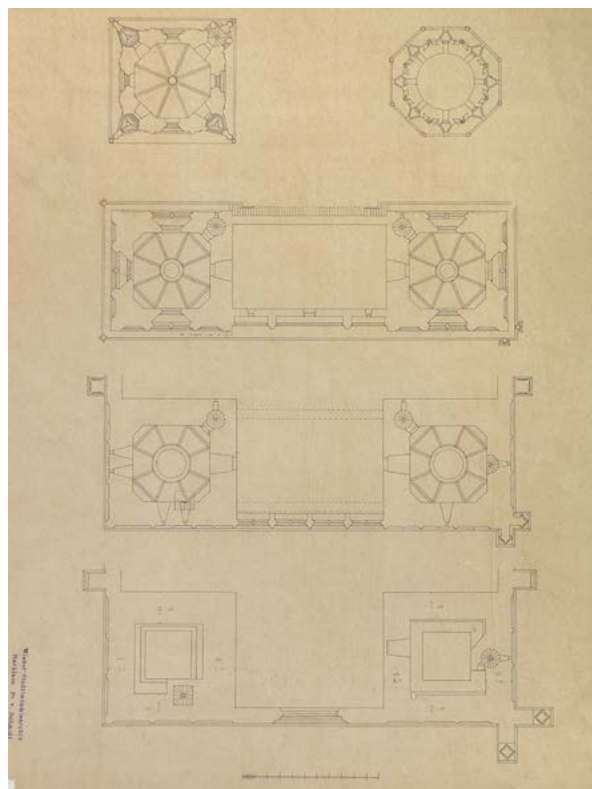
Zaključne riječi

U desetljećima koja slijede nakon objavljivanja spomenutih tekstova, koji su bili svojevrsni smjerokazi pri zahvatima na katedrali, radovi na restauriranju katedrale bit će postupno izvođeni pod nadzorom i naposljetku i prema dijelom izmijenjenim projektima Hermana Bolléa. Realizirani su u vrlo specifičnim političkim i društvenim okolnostima, u vremenu kad se u Trojednoj kraljevini, nakon dolaska na vlast bana Khuen-Héderváryja, radikaliziraju sukobi na političkoj sceni koji su se odrazili i na taj pothvat.

Dok su potkraj sedamdesetih godina 19. stoljeća sve političke opcije Zagreba i Hrvatske bile za izvođenje restauriranja i realizaciju Schmidtovih projekata, što potvrđuju pozitivni osvrti u *Obzoru*, *Narodnim novinama*, *Agrar Zeitungu*, *Viencu* i *Katoličkom listu*,³⁷ situacija će se u kasnijim godinama postupno mijenjati, da bi se početkom 20. stoljeća sukobi zbog restauriranja radikalizirali. Restauratorski pothvat počinje se tada politizirati i koristiti za obračun s ključnim protagonistima. Gjuri Szabi i drugim protivnicima restauriranja katedrale bilo je, naime, lakše napasti i Bolléa i Kršnjavog ne samo sa stajališta neprihvatljivosti provedenih zahvata u teorijskom smislu nego i zbog njihova političkog povezivanja s omraženim režimom bana Khuen-Héderváryja.

Dakako, izvorište Szabove kritike prije svega je bio puristički pristup restauriranju katedrale, kao i okolnost da je sve odluke donosio vrlo mali krug protagonista, u početku Schmidt i Kršnjavi uz pojedine istaknute predstavnike Nadbiskupije zagrebačke, a poslije gotovo isključivo, najomraženiji od svih, Bollé.

Restauriranje katedrale u Zagrebu doista je provedeno u okolnostima koje se ne mogu do kraja usporediti sa situacijom u većem dijelu zapadne i srednje Europe. U Hrvatskoj u to vrijeme nije postojala institucija zadužena isključivo za zaštitu spomenika. Zakonski okvir kojim su se štitili spomenici bio je vrlo provizoran i prozaičan. Institucija koja je imala određenu nadležnost, Društvo za povjestnicu i starine Jugoslavenah, sudeći prema dokumentima koji se odnose ne samo na restauriranje zagrebačke katedrale nego i na druge restauratorske zahvate 1880-ih, 1890-ih i 1900-ih u Hrvatskoj (križevačku, pakračku, senjsku

11. Friedrich Schmidt (vjerojatno u suradnji s učenicima), tlocrti katova zvonika zagrebačke katedrale, nedatirano, oko 1878. (Wien Museum, HM, Inv. Nr. 157.024/9)

Friedrich Schmidt (probably in collaboration with students), floor plans of the bell towers of the Zagreb cathedral, undated, c. 1878 (Wien Museum, HM, Inv. No. 157.024/9)

katedralu), nije imalo nikakvu ulogu, čak ni savjetodavnu.³⁸ Budući da sustav zaštite nije postojao, sve je ovisilo o pojedincima, što je u slučaju restauriranja zagrebačke katedrale nedvojbeno dovelo do nekih zahvata koji su bili rezultat subjektivne odluke nadležnog arhitekta, Bolléa.

Bollé u Zagreb dolazi 1879. godine, nakon desetljeća i pol iskustva rada na području Pruske, odnosno Njemačkog Carstva te Beča i austrijske polovice Monarhije. Njegov pristup restauriranju stoga baštini zahvate koje je imao prilike vidjeti, na prvom mjestu u Kölnu i Beču. Bollé (i dakako Schmidt) dolazi iz sredina s razvijenom tradicijom obrazovanja, s brojnom intelektualnom elitom. U Beču djeluje Tehnička škola i arhitektonske klase pri Akademiji likovnih umjetnosti, a u gradu je i mnogo obrtnih škola. Zahvaljujući ulozi prijestolnice Monarhije, najvećem katoličkom gradu njemačkoga govornog područja, Beč je meka i za intelektualce najrazličitijih profila. U njemu se kreira jedna od najstarijih škola povijesti umjetnosti. U takvim uvjetima razumljivo je da se javljaju disonantni tonovi o restauratorskim zahvatima, pa i o bilo kojim drugim većim urbanističkim ili arhitektonskim realizacijama. Schmidtu

35 O analogiji kao metodi pogledati u: ŠPIKIĆ, 2006, 97–98.

36 I taj se termin učestalo upotrebljavao u 19. stoljeću, kako se vidi na brojnim mjestima u: ŠPIKIĆ, 2006, 97, 99, 279, 281 itd.

37 Doduše, već tada su postojale razlike u viđenjima pojedinih segmenata projekta.

38 DAMJANOVIĆ, 2018, 11–37.

stoga ne uspijeva realizirati izgradnju sjevernog tornja bečke katedrale, inače projekt koji je pompozno predstavio na Svjetskoj izložbi u tome gradu 1873.³⁹ U Zagrebu, koji u trenutku kad se počinje s restauriranjem katedrale nema ni 30 000 stanovnika, u pokrajini čiji proračun ne doseže proračun izgradnje jedne veće bečke javne zgrade na Ringu, intelektualna elita bila je daleko malobrojnija, pa ne iznenađuje što se gotovo dva desetljeća jedva čuo kakav opozicijski glas spram Schmidt-Bolléovih zahvata.⁴⁰

Iako je zahvat izveden na zagrebačkoj katedrali odraz specifičnosti zagrebačke sredine, nedvojbeno je da su Schmidt-Bolléovi zahvati usporedivi sa sličnim projektima izvedenima u 19. stoljeću i početkom 20. stoljeća na brojnim spomenicima posvuda po Europi. Cjelovita komparacija ne može se doduše napraviti jer, iako se u posljednjih više od stotinu godina iznimno mnogo pisalo o pristupu restauriranju spomenika u 19. stoljeću i početkom 20. stoljeća, još uvijek ne postoje monografije koje bi obuhvatile događanja na cijelom području Europe na komparativni način i detaljnije analizirale zahvate na restauriranim građevinama. Pregledi povijesti zaštite spomenika, poput onoga Jukke Jokilehta, istaknuli su, dakako, osnovne elemente karakteristične za restauriranja u zapadnoj i srednjoj Europi, pa se stoga i domaći autori referiraju, vezano za događaje u Hrvatskoj, na ta područja.⁴¹

Sve veći broj studija slučaja iz svih dijelova Europe, ne više samo s područja Francuske, koja se zahvaljujući djelovanju Viollet-le-Duca smatra svojevrsnom metodološkom majkom stilske restauriranja, nego i Njemačke, Italije i Velike Britanije, objavljen u posljednjih nekoliko desetljeća na engleskom ili nekom drugom od svjetskih jezika, omogućuje ipak stanovitu komparativnu analizu.⁴² Iz njih je jasno da je stilske restauriranje, unatoč tomu što se purističkom pristupu restauriranja zarana javlja opozicija, u posljednjim desetljećima 19. stoljeća prevladalo u Europi. Vrijeme je to kad se *završavaju* brojne katedrale u Njemačkoj (Köln, Regensburg, Ulm, Konstanz i brojne druge),⁴³ restauriraju španjolske (Barcelona, Palma de Mallorca, León, Sevilla, Burgos, Tarragona)⁴⁴ i britanske katedrale (pod vodstvom Georga Gilberta Scotta restaurirane su katedrale u Durhamu, Canterburyju, Elyju, Worcesteru, Salisburyju i brojne druge).⁴⁵ Ne samo u zapadnoj nego i u jugoistočnoj Europi uočava se pri zahvatima

na spomenicima slična naklonost stilskom ujednačavanju, a dijelom i potpunoj zamjeni postojećih materijala novima, kako pokazuju zahvati koje je proveo na crkvama u Rumunjskoj Emile-André Lecomte du Nouÿ, učenik Viollet-le-Duca.⁴⁶

Na području Austro-Ugarske Monarhije može se pronaći niz sličnih zahvata, kako pokazuju pionirska istraživanja Józsefa Sise o Schmidtovoj školi.⁴⁷ U novije vrijeme zahvati na području zapadnog dijela Austro-Ugarske Monarhije, gdje su se spomenici obnavljali pod nadzorom Središnjeg povjerenstva, osobito su detaljno nabrojani, a dijelom i analizirani.⁴⁸ Ako se oni usporede s događanjima u Zagrebu, nedvojbeno je da je na mnogim svojim zahvatima u zapadnom dijelu Monarhije Friedrich Schmidt pokazao veću obazrivost prema zatečenoj strukturi negoli u Zagrebu.⁴⁹ Samostanskoj crkvi u Klosterneuburgu tako je temeljito pregrađeno glavno pročelje, no u unutrašnjosti je očuvana barokna oprema, kao i u slučaju katedrale u Beču.⁵⁰ No s druge strane, pitanje je kako bi bilo provedeno restauriranje zagrebačke katedrale da ga je cijelo vrijeme vodio Schmidt. Dakako, i u njegovu se opusu mogu naći radikalnije izvedeni zahvati, kako pokazuje primjer katedrale u Pečuhu restaurirane 1877. – 1891.⁵¹

U cjelini uzevši, restauratorski zahvati u Ugarskoj, na crkvi Naše Gospe (Matijinoj crkvi) na Budimu (1874. – 1896.), na spomenutoj katedrali u Pečuhu, unutrašnjosti katedrale u Košicama (1878. – 1896.) itd., pokazuju se kao osobito srodni zahvatima koje su Bollé i Schmidt realizirali u Zagrebu, s tim da se na Budimu i u Pečuhu išlo u još radikalniju promjenu zatečenog stanja i u uklanjanje, zbog trošnosti ili stilskih razloga, dijelova postojećih građevina.⁵²

Za kraj, možemo se vratiti Šenoi. Kao što je taj ključni predstavnik hrvatske književnosti 19. stoljeća svoje historijske romane temeljio na izvorima ili povjesničarskoj literaturi, no pri tome je dodavao niz fiktivnih osoba i događaja, čineći ih uzbudljivijima, slikovitijima, privlačnijima oku i uhu, tako su i arhitekti 19. stoljeća pristupali restauriranju srednjovjekovnih građevina, s ciljem da učine njihovu prošlost bližom i življom, estetičnijom i uzbudljivijom. Na nama je danas da se prema njihovim zahvatima ne odnosimo kao što se u 19. stoljeću odnosilo prema zahvatima postsrednjovjekovnih epoha.⁵³ ■

39 KASSAL-MIKULA, 1997, 402.

40 DAMJANOVIĆ, 2013, 133–187.

41 MARASOVIĆ, 1983, 51–63.

42 Od novije literature o situaciji u Francuskoj i Belgiji pogledati u: HOUBART, PIAVAUX, TIMBERT, 2022. Na hrvatskom jeziku za povijest restauriranja spomenika u 19. stoljeću ključne su knjige ŠPIKIĆ, 2006. i ŠPIKIĆ, 2009.

43 KNORRE, 1984.

44 HERNANDO, 2004, 295.

45 JOKILEHTO, 2018, 193–197.

46 MINEA, 2019, 293–301; SPÂNU, 2022, 102–122.

47 SISA, 2002, 170–187.

48 BRÜCKLER, 2020.

49 Isto, 106–136.

50 KASSAL-MIKULA, 1997, 400–407.

51 PÁL, 2016, 571–773.

52 PÁL, 2016, 560–561. O Matijinoj crkvi na Budimu više u: FARBAKY, FARBAKYNÉ DEKLAVA, MÁTÉFFY, RÓKA, VÉGH, 2015.

53 Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2022-10-9843 Reprezentacija, razvoj, edukacija, participacija – Umjetnost u društvu od 19. do 21. stoljeća.

Izvori

AHAZU
NAZG

Literatura

BRÜCKLER THEODOR, *Zur Geschichte der österreichischen Denkmalpflege. Die Ära Helfert. Teil 1: 1863 bis 1891*, Bundesdenkmalamt, Beč, Köln, Weimar, 2020.

ČORAK ŽELJKA, Bollé u funkciji grada, *Život umjetnosti*, 26–27 (1978.), 21–31

ČORAK ŽELJKA, Katedrala i XIX. stoljeće, u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 257–304

DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013.

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Schmidt-Bolléova obnova crkve u drugoj polovici 19. stoljeća, u: *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova*, ur. Petar Puhmajer, Zagreb, 2013. a, 63–96

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Između Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Gjüre Szabe – zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj od početka 1860-ih do 1910. godine, u: *Gjuro Szabo 1875. – 1943. Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti*, ur. Marko Špikić, Zagreb, 2018., 11–37

DR. J. K. [ISO KRŠNJAVI], Osnove za restauraciju stolne crkve, *Obzor*, 114 (17. 5. 1878.), 1

FARBAKY PÉTER, FARBAKYNÉ DEKLAVA LILLA, MÁTÉFFY BALÁZS, RÓKA ENIKŐ, VÉGH ANDRÁS, *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*, Budavári Nagyboldogasszony-templom, Budimpešta, 2015.

HAIKO PETER, KASSAL-MIKULA RENATA, *Friedrich von Schmidt (1825 – 1891): Ein gotischer Rationalist*, Beč, 1991.

HERNANDO JAVIER, *Arquitectura en España 1770 – 1900*, Madrid, 2004.

HOUBART CLAUDINE, PIAVAUX MATHEIU, TIMBERT ARNAUD (ur.), *Vers une histoire matérielle du chantier de restauration*, Villeneuve d'Ascq, 2022.

HORVAT RUDOLF, *Prvostolna crkva u Zagrebu*, Zagreb, 1941.

JOKILEHTO JUUKA, *A History of Architectural Conservation*, Second Edition, London, New York, 2018.

KASSAL-MIKULA RENATA, St. Stephan im 19. Jahrhundert – Praxis und Ästhetik, u: *850 Jahre. St. Stephan. Symbol und Mitte in Wien*, ur. Renata Kassal-Mikula, Wien, 1997., 400–407

KNORRE ALEXANDER VON, *Turmvollendungen deutscher gotischer Kirchen im 19. Jahrhundert, Unter besonderer Berücksichtigung von Turmabschlüssen mit Maßwerkhelmen*, 5. Veröffentlichung der Abteilung Architektur des Kunsthistorischen Instituts der Universität Köln, Köln, Herausgegeben von Günther Binding (strojopis iz Staatsbibliothek, Berlin)

KOŽUL STJEPAN, Doprinos Ivana Krstitelja Tkalčića obnovi zagrebačke prvostolnice, u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića. Zbornik radova znanstvenoga skupa o 100. obljetnici smrti Ivana Krstitelja Tkalčića*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2006., 73–126
KRŠNJAVI ISO, Stolna crkva u Zagrebu, *Vienac*, 28 (15. 7. 1882.), 440–441

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Prvostolna crkva zagrebačka opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Zagreb, 1856.

L. M. [LACKO MRAZOVIĆ], Umjetnička i umjetno-obrtna izložba u Zagrebu, I., *Obzor*, 292 (20. 12. 1879.), 1–2

LŐVEI PÁL, Monument Conservation, u: *Motherland and árogress. Hungarian Architecture and Design 1800–1900*, ur. József Sisa, Basel, 2016., 555–573

MARASOVIĆ TOMISLAV, *Zaštita graditeljskog nasljeđa. Povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*, Zagreb, Split, 1983.

MARUŠEVSKI OLGA, *Iso Kršnjavi kao graditelj. Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*, Zagreb, 1986.

MINEA COSMIN, Foreign and Local Entanglements in the Creation of Romanian Architectural Heritage in the late 19th Century, u: *Art and Politics in the Modern Period. Conference Proceedings* (Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb), ur. Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić, Željka Miklošević, Zagreb, 2019., 293–301
Narodne novine, 191 (21. 8. 1880.), 4

Obzor, 145 (26. 6. 1878.), 3; 248 (28. 10. 1878.), 3; 252 (2. 11. 1878.), 3

RAČKI FRANJO, Osamstogodišnjica biskupije i obnova prvostolne crkve zagrebačke, *Katolički list*, XXIX/41 (10. 10. 1878.), 356–358

RAZUM STJEPAN, Životopis Ivana Krstitelja Tkalčića, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 1 (1997.), 7–262

SISA JÓZSEF, Neo-Gothic Architecture and Restoration of Historic Buildings in Central Europe; Friedrich Schmidt and his School, *JSAH (Journal of the Society of Architectural Historians)*, 61/2 (2002.), 170–187

SPĂNU ANDA-LUCIA, Before and after Emile-André Lecomte du Nouÿ, or the Birth of National Style in Romanian Architecture, u: *Forging Architectural Tradition. National Narratives, Monument Preservation and Architectural Work in the Nineteenth Century*, ur. Dragan Damjanović, Aleksander Łupienko, New York, Oxford, 2022., 102–122

STROSSMAYER JOSIP JURAJ, Nekoliko rieči o stolnoj crkvi zagrebačkoj, *Katolički list*, 36 (3. 9. 1874.), 1–8 (Prilog)

ŠENOA AUGUST, *Sabrana djela. Knjiga VII, Kletva*, dio 1, Znanje, Zagreb, 1963.

ŠENOA AUGUST, Predavanje gradjevnog nadsavjetnika g. Šmidta o restauraciji prvostolne crkve, *Vienac*, 16 (19. 4. 1879.), 256

ŠENOA AUGUST, *Zagrebulje i drugi feljtoni*, Zagreb, Beograd, Sarajevo, 1983.

ŠENOA AUGUST, TOMIĆ JOSIP EUGEN, *Kletva: historički roman*, Zagreb, 1882.

ŠPIKIĆ MARKO, *Anatomija povijesnog spomenika*, Zagreb, 2006.

ŠPIKIĆ MARKO, *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850. godine*, Zagreb, 2009.

TARTAGLIA KELEMEN VLADIMIRA, Pisma Izidora Kršnjavoga 1874. – 1878., *Radovi arhiva JAZU*, 2 (1973.), 157–220
 VYBÍRAL JINDŘICH, The Revival of Medieval Styles, u: *Sila i budućnost jest národu národnost. Architektura a česká politika v 19. století / The Strength and Future of the Nation is National Identity. Architecture and Czech Politics in the 19th Century*, ur. Jindřich Vybírál, Prag, 2020.

WEISS KARL, *Der Dom zu Agram*, Beč, 1860.

WIBIRAL NORBERT, MIKULA-KASSAL RENATA, *Heinrich von Ferstel, Die Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche*, VIII. 3, Wiesbaden, 1974.

AHAZU – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti / Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Yugoslav Academy of Sciences and Arts

NAZG – Nadbiskupijski arhiv Zagreb / Archdiocesan Archives in Zagreb

Summary

Dragan Damjanović

BEGINNINGS AND CONCEPTS OF RESTORATION THE ZAGREB CATHEDRAL IN THE 1870s

The paper analyses texts written by Bishop Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi (Croatia's first art historian), Canon Franjo Rački of the Zagreb Kaptol, writer August Šenoa, and jurist and writer Ladislav (Lacko) Mrazović about the restoration of Zagreb Cathedral during the 1870s and early 1880s. These writings are compared to the 1878 project and *programme* for the restoration of the cathedral by Viennese architect Friedrich Schmidt, which are briefly contextualized alongside contemporary restoration efforts in Europe.

For decades, the starting point of the Schmidt-Bollé restoration of Zagreb Cathedral has been considered Bishop Strossmayer's pamphlet published in *Katolički list* in 1874. The pamphlet outlined a restoration programme that would largely be realized. Strossmayer proposed a complete reconstruction of the main façade with the addition of two towers, the installation of a rose window above the main portal, and the removal of Baroque stylistic elements from the main portal. He also believed that full-height windows should be opened on side façades, chapels that had been added to the north and south sides of the church should be removed, and the newer sacristy and lavatories located along the north side of the sanctuary should be dismantled. Further suggestions included levelling the roof height and covering it with glazed tiles, erecting finials above the buttresses, and removing the archbishop's library in front of the church. Strossmayer deemed it necessary to 'correct' architectural irregularities in the interior, particularly by removing the later vault in the sanctuary, and the arcades and pillars between the large piers in the eastern part of the church. He also advocated the removal of nearly all furnishings from the church, including all altars, chancel (the choir and the archbishop's oratory) and organs, and nearly all the tombstones. Perceiving the cathedral not only as a sacred building but also as a monument, Strossmayer presented its restoration as a national duty. To successfully

undertake the project, it was essential to find a capable architect who would *scientifically restore* the cathedral to its original appearance.

Although he was neither politically nor personally close to Zagreb's Archbishop, Cardinal Josip Mihalović, Strossmayer managed, through persistence and the mediation of Canon Franjo Rački, to initiate the restoration of the cathedral and secure Friedrich Schmidt, a Viennese architect, to design the project.

After years of preparation, Schmidt was finally entrusted with the restoration of the cathedral in 1877. In May 1878, he completed the first version of his project for Zagreb, incorporating most of Strossmayer's recommendations, although he also showed some caution by reducing the overall costs.

The influence of Strossmayer's 1874 proclamation is evident not only in Schmidt's project, but also in the texts of numerous authors published during the conceptualization phase of the restoration from 1878 to 1880. As a common thread in these texts, there is admiration for the cathedral and faith in the scientific approach to restoration. Through this process, the cathedral was to be *returned* to its medieval state and/or completed, its style unified, and traces of later interventions eliminated. Thus, the notion of reverting to the *original* state (in various interpretations of the term) appears in all the texts. There is also a common understanding of the cathedral as a historic national monument that needs to be aestheticized, renovated in a stylistically appropriate manner, and made structurally sound. The restoration was framed as a duty to the nation and civilization. Authors who referenced similar restoration projects in other parts of Europe exclusively cited examples from the western regions of the Austro-Hungarian Monarchy (Vienna, Prague), German lands (Bamberg, Speyer) and France (Paris). None of the authors explicitly mentioned the architect as a role model, except for their praise of Schmidt.

Some authors saw the restoration of the cathedral as an opportunity to develop local crafts and art, which would later be Kršnjavi's key motive when initiating similar projects for other sacred and public buildings in Croatia. While most advocated removing the majority of the church's existing furnishings, there were some differences. Šenoa was fascinated by its picturesque quality, as evidenced by his descriptions of the cathedral after the 1880 earthquake, and did not emphasize the need for their removal.

The texts analysed also introduce terms still used today when discussing interventions characteristic of 19th-century stylistic restorations, such as *analogy*, a method of supplementing missing elements through comparison with similar buildings, and *conservation*, used to describe minor intervention on preserved parts of medieval structures.

The restoration of the Zagreb cathedral shares many similarities with projects carried out throughout 19th-century Europe. It is a prime example of stylistic restoration as defined by Jukka Jokilehto. The comprehensive approach to the Zagreb cathedral is closely comparable to interventions in the first half and middle of the 19th century on cathedrals in Bamberg and Speyer, as well as the late-19th-century restoration projects on churches in Hungary (cathedral in Pécs, Church of Our Lady in Budapest).

KEYWORDS: Zagreb cathedral, stylistic restoration, Friedrich Schmidt, Josip Juraj Strossmayer, Iso Kršnjavi, Franjo Rački, Ivan Tkalčić, Viollet-le-Duc, August Šenoa, Ladislav Mrazović